

Hüsnü Çağdaş ARSLAN

Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir,
Türkiye (husnucagdas.arslan@idu.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0003-4618-2105>

ALGISAL ETİMOLOJİ VE YENİ DÜŞÜNCELERLE ESKİ TÜRKÇE 'İMGA' İLE 'İL İMGA'NIN KÖKENİ*¹

Özet

Etimoloji denince akla iki yöntem gelmektedir: 1. Bilimsel yahut dilbilimsel etimoloji ve 2. Halk etimolojisi. Ancak Polonyalı dilbilimci Marek Stachowski literatüre yeni bir etimoloji terimi daha kazandırmıştır: 3."Perceptual etymology (algısal etimoloji)". Stachowski, ilk kez 2021'de *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 138 (4)'te yayımlanan "Perceptual etymology, or three Turkish culinary terms in Croatian and Slovene, and a Polish social term inteligencja 'intelligentsia'" başlıklı makalesinde ortaya attığı terimi, 2022 yılında aynı derginin 139 (1) numaralı sayısında yayımlanan "Perceptual etymology. A social aspect of etymological research" başlıklı yazısında açıklamaktadır. Bu çalışmada; bu yeni terimden habersiz, köken bilgisi açıklanan, Kâşgarlı (Barskanlı) Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk'ünde* 'امغا', 'المغا' ve Eski Uygurca mektup türünde belgelerde 'amga', 'il imga' biçimlerinde geçen, "askerî valinin koruması, devlet sekreteri, devlet saymanı, hazinedar, vergi tahsildarı" gibi anlamlara sahip olan unvanlar, "algısal etimoloji" kavramı bağlamında yeniden ele alınmaktadır. Daha önce konuyla ilgili kaynaklardan yola çıkılarak sözcüğün, Çince bir unvan olan yaya'dan (押牙 / 押衙) ödünçleme yoluyla Çinli Tang Hanedanı zamanında Orta Çince'deki *im go dar telaffuzlu bir biçiminden Türkçeye geçtiği görüşünün kabul edildiği görülür. Bu unvanı, Sir G. Clauson 'imğa', T. Takata 'amğa', N. Sims-Williams ile J. Hamilton'my' (amya) ve T. Moriyasu amya / imya biçiminde göstermektedir. Burada söz konusu unvanın köken bilgisi; "algısal etimoloji" terimi, Eski Uygurca belgelerdeki yazımları, tarihî gelişimleri ve anlamları düşünülerek yeniden açıklanmaya ve unvanın, Türkçeye Çince'den değil, Hotan Sakacasından geçtiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Çince, Hotanca, idari-askerî unvanlar, algısal etimoloji.

*Geliş Tarihi: 28 Kasım 2022 – Kabul Tarihi: 11 Aralık 2022

Date of Arrival: 28 November 2022 – Date of Acceptance: 11 December 2022

Келген күні: 28 қараша 2022 ж. – Қабылданған күні: 11 желтоқсан 2022 ж.

Поступило в редакцию: 28 ноябрь 2022 г. – Принято в номер: 11 декабрь 2022 г.

¹Bu çalışma, Marek Stachowski'nin 2022'de *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*'te yayımlanan ve yeni bir terimi açıkladığı "Perceptual etymology. A social aspect of etymological research" başlıklı İngilizce makalesi görüldükten sonra, 22 Haziran 2022 tarihinde Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ) Kara Harp Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öncülüğünde Türk Dil Kurumu ve Etimesgut Belediyesi işbirliğiyle düzenlenen olan Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumunda sunulan, yayımlanmamış "Eski Uygur Mektuplarında İdari-Askerî Bir Unvan: Imga" başlıklı bildiri'deki görüşlerden vazgeçilerek, söz konusu çalışmanın 'algısal etimoloji' terimi bağlamında, Kök Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarındaki 'amga~amgi' ifadesi de düşünülerek, yeni bir bakışla ve eleştirel düşüncelerle oluşturulmuş, içerik ile sonuçları bakımından baştan düzenlenmiş ve genişletilmiş biçimdir.

Hüsnü Çağdaş ARSLAN

Assist. Prof. Dr., Izmir Democracy University, The Department of Turkish
Language&Literature, Izmir, Türkiye (husnucagdas.arслан@idu.edu.tr)
<https://orcid.org/0000-0003-4618-2105>

**THE PERCEPTUAL ETYMOLOGY AND THE ORIGIN OF THE
OLD TURKIC 'İMGA' AND 'İL İMGA' VIA THE NEW THOUGHTS**

Abstract

When it comes to etymology, two methods come to mind: 1. Scientific or linguistic etymology and 2. Folk etymology. However, the Polish linguist Marek Stachowski introduced a new etymology term to the literature: 3. "Perceptual etymology". Stachowski explains the term, which he coined for the first time in his article titled "Perceptual etymology, or three Turkish culinary terms in Croatian and Slovene, and a Polish social term inteligencja 'intelligentsia'" published in *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 138 (4) in 2021, in his article titled "Perceptual etymology. A social aspect of etymological research" published in issue 139 (1) of the same journal in 2022. In this study; unaware of this new term, the origin information of which is explained, 'امغا', 'الْمَغَا' in the *Diwanu Lugati't-Turk* of Kashgari (Barskani) Mahmud and the titles 'amya', 'il imya' in Old Uighur letter documents, which mean "guard of the military governor, secretary of state", which have meanings such as "state treasurer, treasurer, tax collector", are reconsidered in the context of the concept of "perceptual etymology". Based on the previous sources, it is accepted that the word was borrowed from a Chinese title, *yaya* (押牙 / 押衙), from a Middle Chinese pronunciation of *im go dar to Turkish during the Chinese Tang Dynasty. This title is represented by Sir G. Clauson 'imğa', T. Takata 'amäga', N. Sims-Williams and J. Hamilton 'my' (amya) and T. Moriyasu as amya / imya. Here, the origin information of the title in question will be tried to be explained again through their spellings, historical developments and meanings in old Uighur documents and to be shown that the title is not borrowed into Turkish from Chinese, but from Khotanese Sakan.

Keywords: Old Turkic, Chinese, Khotanese, administrative-military titles, perceptual etymology

Giriş

Alan yazına baktığımızda genellikle iki tür etimoloji yönteminden söz edildiği bilinmektedir. Bunlardan ilki, bilimsel ya da dilbilimsel etimoloji yöntemi, diğeri yani ikincisi ise halk etimolojisidir. Tarihî ses bilgisi, sözcük oluşumu, karşılaştırmalı veriler, anlamsal paralellikler, dilbilimsel kanıtlar, kesin kaynaklar ve kapsamlı bir tartışma ile objektif bir şekilde desteklenen ‘bilimsel etimoloji yöntemi’, bilim dünyasında tam anlamıyla etimoloji olarak kabul edilmiştir. Bu yöntemin tam tersi ise sözcüklerin biçimlerini çarpıtarak veya nasıl ortaya çıktıklarıyla ilgili bir hikâye uydurarak ödünclemeleri ve eski sözcükleri daha tanıdık hâle getirmenin naif bir yolu olan halk etimolojisidir [1, s. 61]. Stachowski’nin her iki yönteme de ilgili yazısındaki dipnotlarında iki güzel örnek verdiğini görüyoruz. Bunlar; birinci yöntem için Latince “asparagus” *kuşkonmaz* > İngilizce “(a) sparrowgrass” *serçe otu* sözcüğünün köken bilgisi, ikinci yöntem için marmelat hakkında bir hikâye, bir halk etimolojisidir: “İskoç Kraliçesi Mary hasta olduğunda, Fransız hizmetçisi “*Marie est malade*” (“Mary hasta”) derdi. O zaman, biri daha iyi hissetmesi için ona konserve meyve getirirdi” [1, s. 61].

“Perceptual Etymology (Algısal Etimoloji)” Nedir?

‘Algısal etimoloji’, kelimelerin kökenlerinin tamamen dilsel bir yorumundan ziyade antropolojik bir yoruma atıfta bulunmak için Polonyalı dilbilimci Marek Stachowski tarafından ortaya atılan yeni bir terimdir [2; 1]. Stachowski, bir sözcüğün tutarlı ve muhtemelen tam bir görüntüsünü oluşturmak için etimoloji anlayışımızın farklı yönlerinin nasıl birleştirilebileceğini göstermeye çalışmaktadır [1, s. 61]. Algısal etimoloji terimi, dilbilim literatüründe ilk kez 2021 yılında kullanılmıştır [2]. Söz konusu yazı, yazarın amacını kısaca belirttiği şöyle bir girişe sahiptir: “Bu makale, Roberto Dapit’in 2021 tarihli çalışmasından esinlenmiştir. Amacım, ‘algısal etimoloji’ (analojik olarak ‘algısal diyalektoloji’) olarak adlandırılabilir şeyin ‘bilimsel etimoloji’ ile birlikte ve onunla zıt olarak kullanılmasının anlamını göstermektir” [2, s. 221].¹ Ancak herhangi bir bilimsel yayında ayrıntılı olarak sunulmamış ve tartışılmamıştır, bu yüzden Stachowski 2022’de yayımladığı yazısında söz konusu terimi daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.

Dilbilimciler tarafından genellikle göz ardı edilse de halk etimolojisi, dinleyicileri eğlendirmek, ilgilerini çekmek için sunulan çarpıtmalardan veya yaratıcı hikâyelerden oluşmaları sebebiyle değerlidir [1, s. 62]. Gerçek

¹ İngilizce asıl metin şöyledir: “This paper has been inspired by Roberto Dapit’s study of 2021. My aim is to show the sense of using what can be called “perceptual etymology” (analogically to “perceptual dialectology”) along with and in contrast to the “scholarly etymology” [2, s. 221].

anlamda, etimolojiye uygun görülmeyen halk etimolojisinin bu iki yönünden herhangi birinin bilimsel etimolojiye ne kadar yakın veya uygun olduğu sorusu da pek tartışılmaz. Her iki nitelik de peşinen reddedilir. Ancak Stachowski, bu ikisinin birbirine denk olmadığı üzerinde durur. Ona göre; çarpıtma, etimolojisi yapılmış kelimenin biçiminin asla kasıtlı olarak değiştirilmediği akademik etimolojiden tamamen farklıdır [1, s. 62]. Aksine, uydurulmuş bir hikâye ve bilimsel bir etimoloji neredeyse aynıdır ve her ikisi de sözlü açıklamalardır; tek fark, bir halk etimoloğunun titiz etimolojik araştırmanın kriterlerini veya yöntemlerini asla öğrenmemiş olmasıdır [1, s. 62]. Bu dil eğitimi eksikliği, karşılaştırmalı verilerin sunulmaması, tarihsel fonetik, filolojik kanıtlar ve kelime oluşum kalıplarının göz ardı edilmesi, etimolojik literatüre başvurulmaması vb. teorik olarak, bu eksikliklerin hiçbirini bir halk etimoloğunun her şeye rağmen haklı olabileceği olasılığını ortadan kaldırmaz [1, s. 62], ancak bu yönde örnekler neredeyse hiç görülmez.

Stachowski, literatürdeki etimolojiye dair terimlerden ve Anatoly Lieberman'ın adlandırmasından yola çıkarak, halk etimolojisi üzerine şu önemli noktalara da değinmektedir:

Lehçede genellikle “esinlenilmiş etimoloji” (*etymologia natchniona*) veya Almancada “öğrenilmiş halk etimolojisi” (*gelehrte Volksetymologie*) olarak adlandırılan her iki türün özel bir birleşimidir. Anatoly Lieberman bunu “yanlış yönlendirilmiş öğrenilmiş bir etimoloji” olarak adlandırır ve “halk etimolojisinden farklı olmadığını” söyler (Lieberman 2005: 50) [3, s. 50]. Ancak bu, “(yanlış yönlendirilmiş) öğrenilmiş bir etimolojinin” bir “halk etimolojisine” eşit olduğu anlamına gelir ki bu şaşırtıcıdır. Biri, bunun sadece mutsuz bir ifade tarzı olduğunu varsayabilir ve haklı olabilir, çünkü bu etimolojilerin her ikisi de dilbilimsel açıdan değersizdir. Ancak aralarında önemli bir fark vardır. Esinlenmiş veya yanlış yönlendirilmiş bir etimoloji, dipnotlar ve referanslarla donatılmış, ancak yine de hayal ürünü ve dilbilimsel metodolojinin gerekliliklerinden uzak bir bilimsel kitap veya dergide yayınlanmıştır. Terim, belirli bir etimoloji türünden ziyade bir değerlendirmedir. Bir “esinlenilmiş / yanlış yönlendirilmiş etimoloji”, bilimsel olarak düşünülmüştür ve bu tipe dahil edilmelidir [1, s. 62]¹.

¹ İngilizce asıl metin: “A special combination of both types is what is usually called an “inspired etymology” in Polish (*etymologia natchniona*) or a “learned folk etymology” in German (*gelehrte Volksetymologie*). Anatoly Lieberman calls it a “misguided learned etymology” and says it “does not differ from folk etymology” (Lieberman 2005: 50). But this means that a “(misguided) learned etymology” is equal to a “folk etymology” which is a surprise. One may assume that this is just an unhappy wording, and be right, because both of these etymologies are worthless from the linguistic point of view. There is, however, an important difference between them. An inspired or misguided etymology is published in a scholarly book or journal, equipped with footnotes and references and yet fanciful and far from the requirements of linguistic methodology. The term is an evaluation rather than a specific type of etymology. An “inspired/misguided etymology” is intended as a scholarly one and should be included in that type” [1, s. 62].

Stachowski, etimolog olmayanların bir kelimeyi, son kaynaktan ana kaynağa kadar giden uzun yoldaki birkaç dilden sadece birine bağladıklarını birçok kez gözlemlediğine değinerek bunlara çeşitli örnekler verir (Örnekler için bkz. [1, s. 63-64]).

Sosyal geleneğin kendi yolunda, hayatın akışına göre ilerlediğini hem bilimsel hem de halk etimolojisine dirençli olduğunu ve belirli bir kelimenin orijinal oluşumunu veya anlamını açıklama hırsının bulunmadığını ifade eden Stachowski, bunun nedenini ise şöyle açıklar: “Algısal etimoloji, sözcüğü ödünç alan toplumun gözünde belirli nesne veya fenomenle en çok ilişkilendirilen kültürü temsil eden dili belirtmekle ilgilenir”¹ [1, s. 64].

Söz konusu yazıda, bir diğer etimoloji türü ve terim olarak dikkat çekilen “ilişkisel etimoloji” (*associative etymology*), benzer gibi görünse de aslında anlamı oldukça farklıdır. Gerçekte, “ilişkisel etimoloji” sadece halk etimolojisidir ve görevi yabancı kelimeleri ödünç alınan dilin sözlükbilim sistemine dahil etmektir [1, s. 64].

Marek Stachowski, “algısal etimoloji” teriminin kökenini, “algısal diyalektoloji”ye bağlamaktadır. Bu alandaki araştırmalar, “ancak 1980’lerde ve 1990’larda daha büyük bir ivme kazanmış” olsa da 1930’ların başlarında bilinen bir terim olan “algısal diyalektoloji” ile paraleldir [4, s. 221; 5]. Algısal diyalektolojinin temel sorunu, lehçelerin ve diyalektik çeşitliliğin filolog olmayanlar tarafından nasıl algılandığıdır. Bazı grupların kendi etnolektleri için lehçe statüsünü kolayca kabul ederken, diğer grupların bunu ayrı bir dil olarak görmekte ısrar etmeleri gibi. Örneğin, bir yanda Swabianca Almancanın bir lehçesi olarak algılanırken, diğer yanda Dolganca, Dolganlar tarafından Yakutçadan ayrı olarak algılanır [1, s. 65]. Stachowski’ye göre, algısal etimolojinin ana sorusu oldukça benzerdir: “Neden bazı sözcükler uzman olmayanlar tarafından profesyonel etimologlar tarafından belirlenenler dışındaki dillere aitmiş gibi algılanıyor?” [1, s. 65]. İşte tam burada çok güncel bir örnekle sorunu aydınlatmaktadır:

Genetik sınıflandırma ile sosyal algı arasındaki boşluk, bu konuda başka bağlamlarda da gözlemlenebilir. *Sovyetler* sözcüğü, Sovyetler Birliği döneminde, etnik aidiyetleri ne olursa olsun, o devletin ve kültürünün çeşitli temsilcileri için kullanılmıştır ve artık Sovyet devleti olmamasına rağmen bugün bile bu insanlar için kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği’nin 1991’de dağılmasından sonra doğan ve Rusya dışındaki ülkelerde yaşayan gençler için de aynı *Sovyetler* sözcüğü

¹ İngilizce asıl metin: “Perceptual etymology concerns itself with indicating the language which represents, in the eyes of the borrowing society, the culture most associated with the specific object or phenomenon.” [1, s. 64].

kullanılabilir; bu nedenle, Ukrayna veya Transdinyester'in genç bir vatandaşı, Sovyetler Birliği'nde hiç yaşamamış olsalar bile *Sovyet* olarak adlandırılabilir. Ancak bu Baltık ülkeleri yani Litvanya, Letonya ve Estonya için geçerli değildir. Bunlar her zaman Sovyetler Birliği'ndeki en Avrupalı (~Batılı) ve en az Sovyet (~Doğulu) cumhuriyetler olarak görülmüşlerdir. Görünen o ki *Sovyet* terimi de aslında karakterize edilen kişinin genetik (=politik ve ulusal) aidiyetinden ziyade kültürel algıya göre kullanılıyor [1, s. 65].¹

Burada bir diğer göz ardı edilmemesi gereken sorun da üç etimoloji türü arasındaki ilişkidir. Stachowski, bu ilişki üzerine kendisi tarafından verilen aşağıdaki dağılımın kolayca kabul edilebileceğini düşünmektedir:

- (a) dilbilimsel veya bilimsel etimoloji → dilbilim
- (b) halk etimolojisi → psikoloji, psikodilbilim
- (c) algısal etimoloji → sosyoloji, toplumdilbilim [1, s. 65].

“Böylece (a) ve (b)'nin her ikisi de onları (c)'nin karşısına koyan belirli bir sözcüğün orijinal biçimini ve anlamını belirlemeyi amaçlar. Öte yandan, (b) ve (c) antropolojinin iki yönünü temsil eder ve bu hâliyle (a) ile tezat oluşturur.” [1, s. 66]. Yazar, bunu bir tablo şeklinde de göstermektedir:

lexical connection	linguistic etymology	linguistics	
	folk etymology	psychology	} anthropology
cultural connection	perceptual etymology	sociology	

Resim 1. Üç etimoloji türünün ilişkisi [1, s. 66]

Yazara göre, değişmez dilbilimsel bir bakış açısından soruna yaklaştığımızda hem halk hem de algısal etimoloji değersiz görülmektedir. “Ancak sırf dilbilimsel bakış açısı, sözcüklerin zihinsel ve sosyal konumunu kapsamamaktadır. Bu iki yön, belirli bir kelimenin dilsel görüntüsünü, buz ve buharın su görüntüsünü tamamlaması gibi tamamlar. Bunlar suyun yerini alamazlar, ancak suyun diğer biçimleridir” [1, s. 66].

Stachowski'ye göre, algısal etimolojinin farkındalığı daha yeni doğuyor ve anında bu etimoloji türünün yöntemlerinin hazır bir listesini

¹ İngilizce asıl metin: “The gap between genetic classification and social perception can also be observed in other contexts for that matter. The word *Soviets* was used during the Soviet Union for sundry representatives of that state and its culture, regardless of their ethnic affiliation, and it continues to be used for those people even today despite the fact that the Soviet state does not exist any longer. What is more, the same word *Soviets* can also be applied to young people, born after the dissolution of the Soviet Union in 1991 and living in countries other than Russia; thus, a young citizen of Ukraine or Transnistria can be called a *Soviet* even though they might have never lived in the Soviet Union at all. But this does not apply to the Baltic states, that is Lithuania, Latvia and Estonia. Those have always been viewed as the most European (~ Western) and least Soviet (~ Eastern) republics in the Soviet Union. So, it appears, also the term *Soviet* is in fact used according to the cultural perception rather than to the genetic (= political and national) affiliation of the characterized person” [1, s. 65].

sunmak da olası görünmemektedir. Bununla birlikte, mümkün olduğu anda her üç etimolojiyi de veren bir etimolojik sözlüğün yapılması fikri oldukça uzak görünmesine rağmen çekicidir [1, s. 67].

Dîvânu Lugâti't-Türk'te 'İmga' ve 'İl İmga'

Bugüne kadar Türkçenin tarihsel söz varlığı içerisinde, özellikle tarihî metinlerde geçen birçok idari ve askerî unvan ile terim hakkında çeşitli dillerde ve ülkelerde bilimsel yayınlar ortaya konulmuştur. Bunlar genellikle belirli ana kaynakları temel almaktadır. Bunlar; eski Türk (Köktürk / Orhon / Orhun) yazıtları ya da diğer popüler adıyla Göktürk Abideleri, *Kutadgu Bilig* (KB), *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT), anı yazıları, seyahatnameler ve yabancı dilde belgeler olarak sıralanabilir. 1988 yılında Prof. Dr. Abdülkadir Donuk'un Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın bir yayını olarak çıkan *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler* adlı eseri birçok yönden önemlidir. Bu çalışma gerek niteliği gerekse de yayımlandığı tarihe kadar konuyla ilgili alan yazını geniş bir şekilde ele alması nedeniyle Türkçe baş ucu kitaplarından biridir. Prof. Dr. A. Donuk'un eserinde idari terimler arasında gösterilen bu unvanlar, 'ımga (amga)' ve 'alımga (ılımga)' okuyuşlarıyla ve DLT'deki anlamlarıyla şöyle açıklanmaktadır:

“İMGA (AMGA):

Malmüdürü, tahsildar. Devletin muhtelif bölgelerinde hazinedar (Ağıç) adına vergi tahsil işini yürüten memur” [6, s. 73].

“ALİMGA (İLİMGA)

Hâkanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kimse; kâtip, sır kâtipi.” [6, s. 66].

Dîvânu Lugâti't-Türk'te (DLT) Kâşgarlı (Barsganlı) Mahmud, 'ımga' unvanını şöyle açıklamaktadır:

“İمغا – الخازن للاموال والقائم على جمعها.” [7, s. 114].

Compendium of the Turkic Dialects (CTD)'de R. Dankoff ve J. Kelly, Kâşgarlı Mahmud'un 'ımga' unvanını 'sayman / hazinedar' olarak anlamlandırıldığını ifade etmektedir:

“İMΓ” imya “Treasurer (*al-xāzin li-l-amwāl wa-l-qayyim 'alā jam ihā*).” 0 **imya**” [8, s. 151].

Ercilasun ve Akkoyunlu bu kısmın Türkçeye tercümesini şöyle vermektedir:

“**ımga** malları korumak ve onları toplamakla görevli hazinedar” [9, s. 64].

DLT'de 'il ımga / el ımga / elimga' unvanı ise şöyle açıklanmaktadır:

“غ” المِغَا – الكاتب الذي يكتب مراسيل السلطان بخط التركيبية.” [7, s. 127].

CTD’de ‘il ımga / èl ımga / èlimga’ unvanının DLT’deki anlamı ‘sultanın yazışmalarını Türk harfleriyle yazan kâtip/sekreter’ olarak açıklanmaktadır:

“ILIMGA’ elimya “Secretary (*kātib*).” who writes the correspondence of the sultan in the Turkic script. **elimya**” [8, s. 163].

Ercilasun ve Akkoyunlu, bu sözcüğü ve unvanın anlamını Türkçeye şöyle çevirmektedir:

“**ılmga** hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kâtip.” [9, s. 74].

“Ilmga” maddesinde Ercilasun ve Akkoyunlu, Besim Atalay’ın eserine atıfta bulunarak hem farklı okuyuşlar hem de unvanın dönüşümü üzerine 312 numaralı şu önemli dipnotu vermektedir:

“Atalay dipnot, Rustemov-Kormuşin *ılmga*, DTS *alimga*, Clauson, Dankoff-Kelly *èlimga*. Elifte esre var. Atalay’ın belirttiği gibi kelime “ilk harfi esreli olanlar” başlığı altında verilmiştir. Clauson haklı olarak *è:l + ımga* (*ımga* “hazinedar” için bk. yazma 76) etimolojisini yapar. Ancak benzeşme sonucu kelime *ılmga*’ya dönmüş olmalıdır.” [9, s. 74].

Kutadgu Bilig’de ‘Imga’ ve ‘İl Imga’

KB’de *il ımga* unvanını dört farklı yerde görmekteyiz:

(1) “38. bab bitigçi ılmğa negü teg kerekin ayur” [10, s. 13] / “38. bâb bitigçi ılmğa negü teg kerekin ayur” (‘C fihristü’l-ebvâb’) bkz. [11, s. 8].

“38. bâb. Kâtibin nasıl olması gerektiğini söyler.” [12, s. 9].

(2) “XXXIV. ÖGDÜLMİŞ İLİGKE BİTİGÇİ İLİMĞA NEGÜ TEG KEREKİN AYUR” [10, s. 280] / “ögdülmüş iligke bitigçi ılmğa negü teg kerekin ayur” (XXXIV) bkz. [11, s. 144].

“XXXIV. ÖGDÜLMİŞ HÜKÜMDARA KÂTİBİN NASIL OLMASI LÂZİM GELDİĞİNİ SÖYLER.” [12, s. 198].

(3) “4065 kayusı sü başı kayusı hacib.
kayusı ılmğa bolur söz açıp
4066 bu kurka tegip uz tapınsa bu er
uluğlukka yetlür tükel arzu yir
4067 kayuka ögelik tegir ög bolur
kayu kök ayukluk öze at alur” [10, s. 410].¹

Tercüme:

“4065 Kimi sü-baş, kimi hâcip, kimi hükümdarın sır tevdî ettiği kâtibi olur.

4066 Bu derecelere erişip, iyi hizmet eden kimseler büyüklüğe ulaşır ve bütün arzularına kavuşurlar.

¹ Ayrıca bkz. “4065. kayusı sü başı kayusı hacib kayusı ılmğa bolur söz açıp 4066. bu kurka tegip uz tapınsa bu er uluğlukka yetlür tükel ârzü yer 4067. kayuka ögelik tegir ög bolur kayu kök ayukluk öze at alur” [11, s. 214].

4067 Kimi akli ile öğeliğe yükselir; kimi kök-ayukluk ile şöret bulur.” [12, s. 295].

(4) “4146 bitigçi ılımğa bolunsa özünġ köngül sırrı bek tut çıkarma sözüng” [10, s. 417] / “4146. bitigçi ılımğa bulunsa özün köñül sırrı bek tut çıkarma sözüg” [11, s. 217].

“4146 Eğer kendin kâtip veya sır-kâtibi olursan, gönül sırrını sıkı muhâfaza et; ağzından söz kaçıрма.” [12, s. 300].

‘Imga’ ve ‘il Imga’ Üzerine Görüşler

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish’te (ED) Sir Gerard Clauson, ‘imga’ unvanı hakkında Kaşgarlı’nın DLT’de verdiği anlamı hatırlatarak şöyle bir açıklama yapmaktadır:

“Bir Türk yetkilinin unvanı; Türkçede yalnızca aşağıdaki gibi not edildi, ancak Sui Shu ve iki T’ang Shu’daki Türk yetkililer listesinde yer alan bir unvanla temelde aynı, Karlgren’in ‘Eski Çince ’iäm yung d’ât’ında temsil edilen *yen-hung-ta* biçimindedir ve muhtemelen T’ang döneminde imga:la:r’ı temsil edebilecek *im go dar* gibi bir şey olarak telaffuz edildi (...)” [13, s. 158b].

Aynı maddede, ‘il imga’ unvanını ‘élimga’ olarak vermekte ve DLT’deki anlama atıfta bulunduktan sonra KB’deki örneklerden hareketle “él imġa, 4064’te yetkililerin olduğu uzun bir listede *sü başı* ‘ordu komutanı’ ve *hâcib* ‘bakan’dan sonra, öge ‘danışman’ ve kök ayuk ‘muhtar’dan önce gelir.” demektedir [13, s. 158b].

Söz konusu unvanı, N. Sims-Williams ile J. Hamilton ’’my’ (*amyā*) olarak okuyup göstermektedir ve “’’my’ = **amyā** Titre turco-chinois signifiant à l’origine «celui qui garde le siège d’une administration» A10, 15 loc. ’’my’-δ’ = *amyada* A22” (Türkçe-Çince unvan, aslen ‘bir yönetimin koltuğunu koruyan kişi’ anlamına gelir) [14, s. 81a] diye açıklamaktadır.

Hotancanın söz varlığıyla ilgili olarak yayımlanan *Studies in the Vocabulary of Khotanese* başlıklı eserin II. cildinde Takata, *qmāga*’nın kökenini detaylıca anlatmaktadır [15, s. 17-18]. İlk olarak sözcüğün tartışmasız Çince olduğuna değinmekte ve “*qmāga*’nın, doğrudan Çince mi yoksa bir aracı dilden mi geldiğine bakılmaksızın, Çince *yaya* 押衙 (Eski Çince *ap ŋa) [16, 7234-7224] unvanının bir çeviri yazısı veya Çince bir ödünç alma olduğu tartışmasızdır.” demektedir (İngilizce asıl metin için bkz. [15, s. 17]).

Çin İmparatorluğunun Sui ve Tang Hanedanlarının kroniğinden ve Çinlilerin o devirdeki Türk ve Moğol komşularını anlattığı eserinin Çince karakter sözlüğünün yer aldığı indeks bölümündeki “*yaya* 押衙” unvanının açıklamasında Jonathan Karam Skaff, *yajiang* maddesine gönderme yapmakta [17, s. 399b], söz konusu unvanın karşısında “Tang military terminology (Tang askerî terminolojisi)” ifadesi bulunmaktadır [17, s.

399a]. J. K. Skaff, bu unvanların yeterince anlaşılmadığını ifade edip ardından *yajiang*ın birebir çevirisinin ‘kurmay subay’ olduğundan, ancak *yaya* unvanı ‘koruma görevlerini’ belirttiğinden, *yajiang*ın bir diğer muhtemel çevirisinin ‘karargâh koruma generali’ olabileceğinden bahsetmektedir [17, s. 345]. Tang Hanedanı devrinde Geshu Han’ı (ö. 757) konu eden bir anekdota da yer veren J. K. Skaff, Geshu’nun babasının ve dedesinin Tang ordularında subay olan Türgiş kabile reisleri olduğunu, annesinin ise bir Hotan prensesi olduğunu belirtip onun art arda ‘staff general (*yajiang* or *yaya*)’ [‘kurmay subay (*yajiang* veya *yaya*)] ve ‘vice-commissioner’ [‘(askerî) yardımcı komiser’] olarak terfi aldığını; imparatorun ‘military commissioner’ [‘askerî komiser’] olarak atanacağını da ilan ettiğini söylemektedir [17, s. 89]. J. K. Skaff tarafından sunulan bu bilgiler, VIII. yüzyıl civarında Çinliler arasında söz konusu unvanın ne anlamda ve hangi nitelikte kullanıldığı ile ast-üst ilişkisi içerisinde hangi konumda bulunduğu gibi meselelerde araştırmacılara yol göstermektedir.

Bahsedilen unvanın kullanımıyla ilgili bir diğer bilgi notu ise Ouyang’ın beş hanedanın tarihî kayıtlarını incelediği bilimsel eserinin giriş bölümünde bulunmaktadır:

“Valilerin kendi genişleme ve entrika gündemlerini ilerletmek için ataşeler (*yajiang*) tarafından komuta edilen bir kişisel koruması / muhafızı (*yabing* veya *yaya*) vardı. Bu kuvvet başlangıçta şehir duvarlarını korumaktan sorumluydu, sadece güçlü Wei/Bo komutasında olduğu gibi valiyi desteklemek veya onu devirmek için yetkilendirilen bir özerkliği üstlendi. Valilerin yardımcı komutanlar (*pjjiang*), müfreze komutanları (*biejiang*, *pianjiang*), komutanların görevlileri (*kejiang*) ve yarı askerî-idari yardımcılar (*li*, *shuli*) şeklinde askerî hizmetlileri vardı.” [18, s. XVIII].

Jens Wilkens’in yakın zamanda yayınlanmış *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch–Deutsch–Türkisch* başlıklı önemli sözlüğünde *amga* (1) için “1 *amga* ein Titel || bir unvan (s./bk. Chin. 押牙 *ya ya* = Spätmittelchin. ? *ja:p nja:*, Khotansak. *qmä-ga*)” [19, s. 42] ve *il imga* / *el imga* için “*elimga* ein Titel und Namensbestandteil || bir unvan ya da kişi adının bir bölümü *elimga* totok ein Titel || bir unvan” bilgisi [19, s. 255], *imga* için ise “*Bergziege* || dağ keçisi” karşılığı verilmektedir [19, s. 288]. Burada sözcüğün, “Geç Orta Çince (Spätmittelchinesisch)” veya “Hotan Sakacası”ndan ödünçlendiğine dair yer alan bilgi notu diğer araştırmacıların notlarıyla ve tarihî kayıtlarla örtüşmekte ve bize değerli bir başka ipucu daha vermektedir.

Eski Uygurca Belgelerde ‘Imga’ ve ‘İl Imga’

Az önce bahsedilen Çince kökenli *yaya* 押衙 (Eski Çince *ap ŋa) [16, 7234-7224] unvanından türediği varsayılan ‘*amga*, *imga*, *il imga*’,

Moriyasu'nun 2019'da yayımlanan önemli çalışması *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*'da (COUL) da olduğu gibi, Eski Uygurca mektuplarda 3 ayrı fragmanda¹ karşımıza çıkmaktadır:

COUL no. 02 = K 7718 = UBr, Text A:

- 01) yarda inançu tarkan beg kutinga (satır sonu)
02) (boşluk) beg bars (a)mga (ö)tügüm [...] [20, s. 20].

“Yar'da(ki) Inançu Tarkan Beg'in huzuruna (!)
(Benim), Beg Bars Sayman('ın), mektubum / ricam (...)”

COUL no. 74 = U 5831 recto:

- 01) kar-lıg sözüümüz *turmış
02) il+ım'ga beg-ke bizing- [...] [20, s. 98].

“(Ben) Karlıg, sözü(üz) /mektubum(uz) Turmış (adlı)
Devlet / Eyalet Saymanı Beg'e. Bizim- (...) [21, s. 100]”

COUL no. 180 = U 5783 recto:

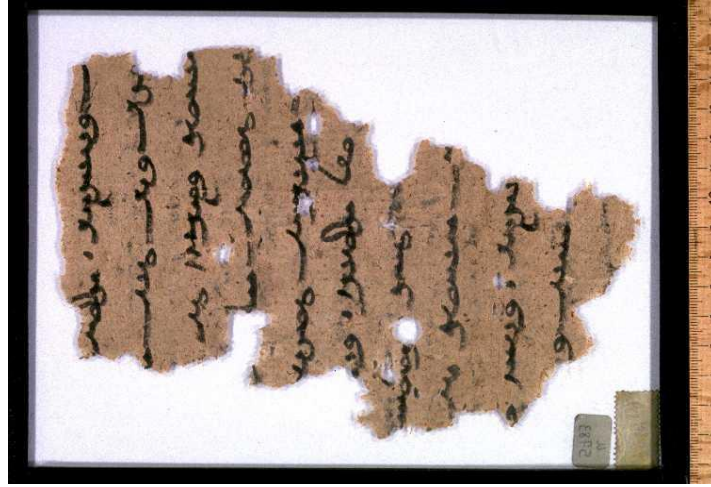
- 05) ...] il+ım'ga tonga+çor [...] [20, s. 179].

“(...) Devlet Saymanı Tonga Çor (...)”

Resim 2. U 5831, recto, *Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv, BBAW* [22]

¹ Bu fragmanlardan U 5783'ün ve U 5831'in kullanım izni ve bir kullanıcı kartı, 22 Şubat 2020 tarihinde Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung'dan (Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi, Berlin Devlet Kütüphanesi - Prusya Kültür Mirası, Şark Bölümü) kendi adıma alınmıştır. Kurumun temsilcisi Kristina Münchow'a teşekkür ederim.

Resim 3. U 5783, recto, Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv, BBAW [22]

Moriyasu, COUL no. 02 = K 7718 = UBr, Text A'nın ikinci satırında geçen *amga* unvanına dair “02) *amya* # Bu unvan, Çince *yaya* (押牙/ 押衙) Orta Çince *ap-nga / *-ngiwo* “bir lordun sembol bayrağını koruyan kişi, askerî valinin muhafızı > bir idarenin koltuğunu koruyan kişi > devlet sekreteri, sayman”dan türetilmiş bir alıntıdır.” açıklamasını yapmakta ve tıpkı COUL no. 180 = U 5783 recto beşinci satırda geçen *il im'ga* unvanının bilgi notunda olduğu gibi [20, s. 180], U 5831 = COUL no. 74'ün ikinci satırındaki *il im'ga* unvanına ve oradaki nota atıfta bulunmaktadır (İngilizce asıl metin için bkz. [20, s. 20-21]). Bu birleşik unvan için ilgili bilgi notu şöyledir:

“02) *il+im'ya* # Aynı biçimde *il+im'ya* olarak COUL no. 180'in beşinci satırında bulunabilir. Bu, Türkçe *il* “ülke, ulus > devlet, krallık” sözcüğü ile köken olarak Çince *am'ya* “bir idarenin koltuğunu koruyan kişi > Devlet sekreteri, sayman” unvanından oluşan birleşik bir unvandır. *Amya* üzerine, COUL no. 02 ile ilgili Commentary (Yorum/Açıklama) kısmına bakınız. Bu terimi, el-Kâşgarî'nin Karahanlı dönemine ait sözlüğünde geçen *imya* ile ilk özdeşleştiren Clauson'dur [23, s. 218; bkz. 8, s. 151]. *İl+am'ya*'nın *il+im'ya*'ya dönüştüğü varsayılabilir. *İl+im'ya* “devlet saymanı, devlet sekreteri” unvanı, el-Kâşgarî sözlüğünde olduğu gibi [13, s. 158b; 24, s. 136; 8, s. 163, *elimya*], X. yüzyıl Manihaist *Manastır Parşömeni*'nde de tasdik edilmiştir [karş. 25, s. 89 = 26, s. 110-111, #95a. *ilimya totoq*], Ayrıca, Hamilton'ın *ilimya totoq* unvanını 1019'da yapılmış olan Stake (Tür. *pay*, *hisse*) Yazıtı III'ün 21. satırında keşfetmesi dikkat çekicidir [27, s. 122; 28, s. 698].” (İngilizce asıl metin için bkz. [20, s. 98-99]).

COUL'un 'Glossary (Sözlük)' bölümünde bu unvanlar üzerine Moriyasu, "amya / imya = < Çince *yaya* 押牙 / 押衙 Orta Çince *ap-nga: Çince-Türkçe-Hotanca unvan [...]" (İngilizce asıl metin için bkz. [20, s. 207, 214]) ve "il+imya= < *il* "devlet, krallık" + *imya*: *devlet sekreteri, devlet saymanı* [...]" (İngilizce asıl metin için bkz. [20, s. 215]) bilgilerini vermektedir.

Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarındaki "Amga ~ Amgı Korgan" İfadesi

KT Kuzey 8. satırda 'amga korgan' ve BK Doğu 31'de 'amgı korgan' yazımıyla bulunan ifadenin ilk bileşeni olan 'amga ~ amgı' ya da mümkün olan diğer okuyuşla 'magı' sözü, unvanımızla benzerliği bakımından dikkat çekicidir. Konuyla ilgili ayrıntılı bir makale Erhan Aydın tarafından yayımlandığı için [ayrıntılar ve tartışma için bkz. → 29, s. 273-282] burada tekrara düşmemek adına sadece E. Aydın'ın sonucuna ve bu ifadenin buraya kadar incelediğimiz unvanla ilişkisine kısaca değineceğiz.

E. Aydın, yazıtlarda amga korgan ~ amgı korgan olarak okunan yer adındaki amga ~ amgı sözcüğünün 'yabani dağ keçisi' anlamındaki 'imga ~ yimga' [yani aslında Moğolca *imagan, nimagan* sözünün Türkçeye ödünçlenmiş hâli] ile bir ve aynı olabileceğini, ayrıca bu yerin Orhon ile Tula ırmaklarının doğusunda veya kuzeydoğusunda, Ulan-Bator'a yakın bir bölgede olması gerektiğini belirtmektedir [29, s. 279].

Yazıtlardaki bu sözün, belki de Radloff ve onu takip edenler tarafından 'magı' olarak okunmasının etkisiyle (Malov 'amgı' da olabileceğini belirtmiştir [30, s. 33].), Sovyet ekolünün önemli sözlüğü DTS'de 'amga' maddesi bulunmaz, 'amgı (AM'Yİ)' maddesinde ise okuyucuyu *magı*'ya gönderir [31, s. 41]. Clauson, yazıtlardaki ifadenin bileşenini, '1 **imga:**' maddesinde ele alıp, sözcüğün Moğolcadan ödünçlendiğini ve anlamının 'wild mountain goat (vahşi dağ keçisi)' olduğunu söylemektedir [13, s. 158a]. Bu aynı zamanda E. Aydın'ın makalesine de konu olan sözcüktür. Clauson, burada incelememize konu olan 'unvan imga'yı ise '2 **imga:**' maddesinde ele alarak, doğru bir şekilde bu iki sözcüğü birbirinden ayırmaktadır [13, s. 158b].

'Algısal Etimoloji' Terimi Bağlamında 'Imga' ve 'İl Imga' Unvanlarının Kökeni

Önceki satırlarda J. K. Skaff'ın Tang Hanedanı zamanından Geshu Han (ö. 757) üzerine bir anekdota yer verdiği için, Geshu'nun babasının ve dedesinin Tang ordularında subay olan Türgiş kabile reisleri olduğundan ve annesinin bir Hotan prensesi olduğundan bahsedilmişti. Bu unvanın kökeni üzerine ilk olarak, Çince'den alıntılandığı konusundaki görüşlere destek verilmesine ve yanlışlığa düşülmesine sebep olan 'algı', tam olarak Marek

Stachowski'nin "Algısal etimoloji, bir sözcüğü ödünç alan toplumun gözünde belirli nesne veya fenomenle *en çok ilişkilendirilen kültürü temsil eden dili* belirtmekle ilgilenir." [1, s. 64] ifadesinde vurguladığı olguyla ilişkilidir. "Kültürel algımız", Tang Hanedanı dönemindeki Çin ordusunun, Türk boylarından unsurlara sahip olması dolayısıyla doğrudan bir Çince → Türkçe sözcük alışverişini mümkün görerek, tarafımızca bu yönde bir değerlendirme yapılmasına sebep olmuştu. Oysaki 'bu algıyla' etimoloji yaptığımızda unvanın doğrudan Çince'den Türkçeye geçtiğini varsayarak, aslında bu adın tarihî süreçteki seslik, biçimlik ve semantik gelişimine, Türkçeye hangi dönemde ve hangi dilden geçtiği gerçeğine dikkatlice bakabilme şansını kaybetmiş oluyoruz. Böylece sözcüğün serüvenini de göz ardı etmiş, yanlış bir değerlendirmeyle 'gerçek'ten uzaklaşmış oluyoruz. Bunun sonucunda da kaynak dil ile aracı dil veya dillerden 'son durak' olarak saydığımız dile uzanan süreci eksik yorumluyoruz, yanlış sonuçlar çıkarıyoruz.

Sonuç

Bu çalışmada, Marek Stachowski'nin literatüre yeni kazandırdığı "algısal etimoloji" terimi de göz önünde bulundurularak, Türkçenin çeşitli tarihî dönemlere ait yazılı kaynakları ve konuyla ilgili bilimsel yayınlardan, özellikle sözlüklerden hareketle, Eski Uygur mektup fragmanlarında '*amga, imga, il imga*' yazımlarıyla görülen idari-askerî unvanlar, Çin Tang Hanedanı devrindeki kayıtlar üzerine çalışmalar da düşünülerek değerlendirilmeye ve unvanın kökeniyle birlikte niteliği belirlenmeye çalışılmıştır.

Tang Hanedanı döneminde (618-907), VII-VIII. yüzyıllarda İmparator Xuanzong (685-762) zamanında söz konusu unvanın Çince orijinali (Çince *yaya* 押牙 / 押衙 < Geç Orta Çince (?) *ja:p nja*: ~ * *ap-nga*), 'koruma görevlerini' üzerinde taşıyan '*kurmay subay*', '*karargâh koruma generali*' gibi anlamlarda bulunmakta ve askerî bir nitelik taşımaktadır. VII-VIII. yüzyıllarda Çin ordusunda 'staff general (*yajiang* or *yaya*)' ['kurmay subay (*yajiang* veya *yaya*)] anlamındaki bu unvan, 'vice-commissioner' ['(askerî) yardımcı komiser'] ve 'military commissioner' ['askerî komiser'] unvanlarının da astı durumundadır. X. yüzyılda, Hou Liang Hanedanı (907-923) devrinde ise söz konusu unvanın da içerisinde olduğu daha detaylı bir hiyerarşik yapı görebilmekteyiz. Bu hiyerarşi üstten asta doğru ataşeler (*yajiang*), kişisel korumalar / muhafızlar (*yabing* veya *yaya*), yardımcı komutanlar (*pjiang*), müfreze komutanları (*biejiang*, *pianjiang*), komutanların görevlileri (*kejiang*) ve yarı askerî-idari yardımcılar (*li*, *shuli*) olarak sıralanmaktadır.

DLT'deki bilgilere göre, tıpkı Hotanca veya Hotan Sakacası gibi Türkçeye de alıntılanmış olan Çince kökenli bu unvanın hem *imga* hem *il*

imga / èl imga / ılmga olarak yazılan türevinin bulunduğu bilinmektedir. Unvanlardan ilki ‘sayman / hazinedar’, ikincisi ‘sultanın yazışmalarını Türk harfleriyle yazan kâtip / sekreter’ anlamlarına gelmektedir. Unvanın semantik veya kavramsal olarak, Çincedeki askerî ağırlıklı olan niteliğinin Türkçede idarî bir yöne evrildiğini görmekteyiz. Ayrıca KB aracılığıyla bu devirde unvanın idari-askerî hiyerarşideki yeriyle ilgili de bazı ipuçlarına sahibiz. Clauson’un da ED’de dikkat çektiği gibi, *il imga / èlimga* unvanı *sü başı* ‘ordu komutanı’ ve *hâcib* ‘bakan’dan sonra, öge ‘danışman’ ve kök ayuk ‘muhtar’dan önce gelmektedir. XIV. yüzyıldan sonra Kıpçak veya Çağatay sahasında karşımıza çıkmayan bu unvan, Eski Uygurlarda (muhtemelen IX. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar) Moriyasu’nun COUL’da belirttiği gibi sırasıyla “bir lordun sembol bayrağını koruyan kişi, askerî valinin koruması > bir idarenin koltuğunu koruyan kişi > devlet sekreteri, sayman” gibi anlamlar taşımış olmalıdır. Anlam bakımından Geç Orta Çince ‘askerî sorumlulukları üzerinde daha çok taşıyan’ bir unvan iken Hotancanın veya Hotan Sakacasının da etkisiyle artık XI. yüzyılda Türkçede ‘idari sorumlulukları üzerinde daha çok taşıyan’, DLT’deki türevi “*ılmga*”nın anlamını göz önünde bulundurursak “hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kâtip” [9, s. 74] görevini üzerinde taşıyan bir unvana dönüşmüştür.

Clauson, Takata ve Wilkens’in verdiği bilgilerden hareketle sözcüğün XI. yüzyıldan çok daha önce, muhtemelen IX. yüzyıl başlarından sonra, önce Çince Hotanca veya Hotan Sakacasına, oradan da bu dildeki sesletime (telaffuza) bağlı (muhtemelen sırasıyla Geç Orta Çince * *im go dar* > Hotan Sakacası “*qmäga* > Eski Uygurca *amga* > *imga* ve > *èl imga* > *il imga* > *ılmga* ~ *ilimga* ?) olarak Türkçeye geçmiş olması gerektiği düşüncesine ulaşmaktayız.

KAYNAKÇA

1. Stachowski, M. (2022). Perceptual etymology. A social aspect of etymological research. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 139 (1): 61-67.
2. Stachowski, M. (2021). Perceptual etymology, or three Turkish culinary terms in Croatian and Slovene, and a Polish social term inteligencja ‘intelligentsia’. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 138 (4): 221-225.
3. Liberman, A. (2005). *Word origins... and how we know them*. Oxford: Oxford University Press.
4. Stachowski, K. (2017). An experiment in labelling *Draw-a-Map* maps. *Studies in Polish Linguistics* 12 (4): 221–240.
5. Stachowski, K. (2018). Przyczynek do dialektologii percepcyjnej Polski: Szczecin. *Język Polski* 98 (1): 5–17.
6. Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî unvan ve terimler*. İstanbul: TDAV.
7. Kilisli Rifat [Bilge] (Haz.) (1333-1335). *Kâşgarlı Mahmud, Kitâb-ı Divânu Lugâti’t-Türk, I-III*. İstanbul.

8. Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Maḥmūd el-Kāšyarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk), Part I, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*. Harvard University.
9. Ercilasun, A. B. ve Z. Akkoyunlu. (Haz.) (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dīvānu Luḡāti 't-Türk, giriş-metin-çeviri-notlar-dizin* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
10. Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig, I Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
11. Kaçalın, M. S. (Haz.) (2008). *Yūsuf Has Hâcib: Kutadḡu Bilig, Metin*. Kültür ve Turizm Bak. Yayınları (e-kitap). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78447/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html> (Erişim tarihi: 09.06.2022).
12. Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig, II Tercüme*. Ankara: TTK Basımevi.
13. Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
14. Sims-Williams, N. ve Hamilton, J. (1990). *Documents turco-sogdiens du IXe -Xe siècle de Touen-houang*. London: School of Oriental and African Studies.
15. Takata, T. (1987). Aḡāga. *Studies in the vocabulary of Khotanese II*. (R. E. Emmerick ve P. O. Skjærvø). Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 17-18.
16. Mathews, R. H. (1972). *Chinese-English Dictionary*. Revised American Edition. (Twelfth Printing). Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press.
17. Skaff, J. K. (2012). *Sui-Tang China and its Turko-Mongol neighbors. Culture, power, and connections, 580-800*. New York: Oxford University Press.
18. Ouyang, X. (2004). *Historical records of the five dynasties*. (Çev.) R. L. Davis. New York: Columbia University Press.
19. Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
20. Moriyasu, T. (2019). *Corpus of the Old Uighur letters from the Eastern Silk Road. Berliner Turfantexte XLVI*. Turnhout: Brepols Publishers.
21. Arslan, H. Ç. (2021). *Eski Uyğur mektuplarının incelenmesi ve söz varlığının Hakasça ile karşılaştırılması*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana.
22. *Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv* (2022). [2005]. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung. Berlin: http://turfan.bbaw.de/dta/u/dta_u_index.htm. (Erişim tarihi: 11.06.2022).
23. Clauson, Sir G. (1973). Turkish philology in Hungary. = Review of L. Ligeti (ed.), *Studia Turcica*, Budapest 1971. *Asia Major*, NS. 18, 209-219.
24. Clark, L. V. (1977). Mongol elements in Old Turkic? *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75: 110-168.
25. Moriyasu, T. (1991). *ウイグル=マニ教史の研究 Uiguru Manikyō-shi no kenkyū [A Study on the History of Uighur Manichaeism]*. Ōsaka daigaku bungakubu kiyō [Memoirs of the Faculty of Letters Osaka University] 31/32.
26. Moriyasu, T. (2004). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstrasse: Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Band 50 der Studies in Oriental religions. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
27. Hamilton, J. R. (2004). Remarks concerning Turfan stake inscription III. In *Turfan Revisited - The first century of research into the arts and cultures of the Silk Road*. (Eds.) D. Durkin-Meisterernst et al. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 121–124.

28. Moriyasu, T. (2015). *Tōzai Uiguru to Cyūō Yūrasia 東西ウイグルと中央ユーラシア [East- and West-Uighurs in the Central Eurasia]*. Nagoya: The University of Nagoya Press.
29. Aydın, E. (2009). Kök Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki *Amga (Amğı) Korgan* Üzerine. *Turkish Studies*, Vol. 4/3 (Spring): 273-282.
30. Malov, S. Ye. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademiya NAUK SSSR.
31. Nadelyayev, V. M., vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

Андатпа

Этимология дегенде екі әдіс ойға оралады: 1. Ғылыми немесе тілдік этимология және 2. Халықтық этимология. Алайда поляк лингвисті Марек Стачовский әдебиетке жаңа этимология терминін енгізді: 3. «Перцептивті этимология». Стачовский алғаш рет енгізген терминді 2021 жылы *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* журналының 138 (4) санында жарияланған «Perceptual etymology, or three Turkish culinary terms in Croatian and Slovene, and a Polish social term inteligencja 'intelligentsia'» мақаласында, 2022 ж. сол журналдың 139 (1) санында жарияланған «Perceptual etymology. A social aspect of etymological research» атты мақаласында түсіндіреді. Бұл зерттеуде Қашқари (Барскани) Махмұдтың «Диуану лұғати'т-түркінде» және 'اُمْغَا', 'اَلْمَغَا' ескі ұйғыр әрпіндегі 'amğa', 'il imğa' титулдары туралы түсіндірмелерден бейхабар Стачовский «мемлекеттік қазынашы, қазынашы, салық жинаушы» сияқты мағыналарды білдіретін «әскери губернатордың, мемлекеттік хатшының қарауылы» деген мағынаны білдіретін құжаттар «перцептивті этимология» ұғымы аясында қайта қарастырады. Алдыңғы дереккөздерге сүйене отырып, бұл сөз Қытайдың Таң әулеті кезінде түрікшеге *im go daг деген ортаңғы қытайша айтылуынан я (押牙 / 押衙) титулынан алынған деген пікір бар. Бұл атақты сэр Г.Клаусон 'imga', Т.Таката 'amäga', N. Sims-Williams және J. Hamilton 'mü' (amğa) және Т. Moriyasu amğa / imğa ретінде көрсетеді. Мұнда сөз болып отырған титулдың шығу тегі туралы мәліметтер олардың жазылуы, тарихи дамуы мен ескі ұйғыр құжаттарындағы мағыналары арқылы қайта түсіндіріліп, атаудың түрік тіліне қытай тілінен емес, Хотандық Сақаннан алынғанын көрсетуге тырысады.

Кілт сөздер: Көне түркі, қытай, хотан, әкімшілік-әскери титулдар, перцептивті этимология.

(Хүснү Чағдаш АРСЛАН. ПЕРЦЕПТИВТІ ЭТИМОЛОГИЯ ЖӘНЕ КӨНЕ ТҮРКІ ТІЛІНДЕГІ «ЫМҒА» МЕН «ИЛ ЫМҒА» ТУРАЛЫ ЖАҢА ОЙЛАР)

Аннотация

Когда дело доходит до этимологии, на ум приходят два метода: 1. Научная или лингвистическая этимология и 2. Народная этимология. Однако польский лингвист Марек Стаховский ввел в литературу новый этимологический термин: 3. «Перцептивная этимология». Стаховский объясняет термин, который он впервые употребил в своей статье под названием «Perceptual etymology, or three Turkish culinary terms in Croatian and Slovene, and a Polish social term inteligencja 'intelligentsia'», опубликованной в *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 138 (4) в 2021 году, и в своей статье под названием «Perceptual etymology. A social aspect of etymological research», опубликованной в выпуске 139 (1) того же журнала. журнал в 2022 г. В этом исследовании; не зная этого нового термина, информация о происхождении которого объяснена, «المغنا», «المغنا» в Дивану Лугати'т-тюрк Кашгари (Барскани) Махмуда и титулы «amγa», «il imγa» в староуйгурском письме документы, имеющие значение «гвардия военного губернатора, статс-секретаря», имеющие такие значения, как «государственный казначей, казначей, мытарь», пересматриваются в контексте концепции «перцептивной этимологии». Основываясь на предыдущих источниках, принято, что это слово было заимствовано из китайского названия уау (押牙 / 押衙), из среднекитайского произношения *im go dar в тюркский во времена китайской династии Тан. Это название представлено сэром Дж. Клосоном «imǰa», Т. Таката «amāga», Н. Симс-Уильямсом и Дж. Гамильтоном 'imγ' (amγa) и Т. Мориясу как amγa / imγa. Здесь будет предпринята попытка еще раз объяснить информацию о происхождении рассматриваемого титула через их написание, историческое развитие и значение в старых уйгурских документах, а также показать, что титул заимствован в тюркский язык не из китайского, а из хотанского саканского языка.

Ключевые слова: Древнетюркский, китайский, хотанский, военно-административные титулы, перцептивная этимология.

(Хусну Чагдаш АРСЛАН. ПЕРЦЕПТИВНАЯ ЭТИМОЛОГИЯ И НОВЫЕ МЫСЛИ О ПРОИСХОЖДЕНИИ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВ “ЫМГА” И “ИЛ ЫМГА”)